

Základný príjem bude v budúcnosti nevyhnutný

David Sulík

Súčasný ekonomický systém je nefunkčný a vyžaduje zmenu. Aj na Slovensku už existujú ekonómovia, ktorí si to dokážu priznať a rozmýšľajú nad alternatívami pre spoločnosť, komunity a jednotlivca. Dôkazom je David Sulík autor knihy *Zodpovedná spoločnosť. Alternatívna ekonomika, priama demokracia a komunity ako cesta k spravodlivejšej spoločnosti* (vyd. Stanko Vladislav, 2010). Na svojej prednáške na festivale Dych Zeme v Šamoríne vysvetlil fungovanie bánk či vznik virtuálnych peňazí a načrtol možné cesty z tejto šlamastiky.

Zo zvukového záznamu spracovala Eva Blažeková

Ekonomický systém je abstraktný a akoby sa nás nedotýkal, no v skutočnosti ovplyvňuje celý náš život. Dokážeme si vydobýť určitý priestor slobody napríklad vo sfére zábavy, sme schopní odsťahovať sa na vidiek a postaviť si tam ekologický domček, napreduje pedagogika, vyvíja sa medicína, veda a technika, no ekonómia ustrnula. Funguje spôsobom, ktorý sme vymysleli v 18 a 19. storočí. Aj to, čo sa učí na ekonomických školách, je zapracované v tomto zmenami nedotknutom systéme. Jeho plody žneme v hospodárskej kríze. A kto sa nad ním zamyslí, príde na to, že nie je v poriadku: Ľudia aj štáty sa topia v dlhoch a sú vazalmi bánk.

Ako sa rodia peniaze

Ekonomiku môžeme rozdeliť na reálnu a abstraktnú. Reálna ekonomika je proces, keď niekto niečo vyprodukuje a predá to na trhu, kde sa vymieňajú hodnoty a cena určuje niečo konkrétne. Abstraktná ekonomika má podobu finančného systému, ktorý sa vyvinul za posledných dvesto rokov a dnes diktuje podmienky. Predstava, že podmienky, čo sa má vyrábať, určujú ľudia, je ilúzia. Diktuje to finančný systém, ktorý produkuje peniaze, a tie iniciujú pohyb. Od 70. až 80. rokov dvadsiateho storočia táto deformácia nadobúda obľudné rozmery.

Keby sme nakreslili krivku objemu peňazí vo svetovej ekonomike a krivku reálnych peňazí (hotovosť vrátane povinných rezerv), videli by sme, že objem reálnych peňazí tvorí približne jednu desatinu celku. Zvyšok sú virtuálne peniaze, ktoré vytvorili súkromné banky. Ako je to možné?

Predstavme si banku, ktorá začína s čistým štítom. Sto ľudí si do nej vloží milión jednotiek, takže má sto miliónov na strane pasív. Vtedy príde developer s projektom. Banka mu poskytne úver sto miliónov na strane aktív banky je 100

miliónov. Developer kúpi pozemky a postaví sto bytových jednotiek, ktoré ponúkne po päť miliónov. Predá ich teda za 500 miliónov.

Dodávateľia a ďalší partneri, u ktorých developer minul sto miliónov, si tieto peniaze uložia v dotyčnej banke. Na strane pasív banky je zrazu dvesto miliónov! Pritom je to fyzicky stále tých istých sto miliónov, ktoré tam ľudia vložili, iba prešli rýchlou „otočkou“.

Developer zatiaľ predáva byty. Má o ne záujem sto ľudí, ktorí majú v banke uložený milión, byt však stojí päť miliónov. Tak si každý požičia ešte štyri. Na strane bankových aktív vznikne úver 400 miliónov. So sto miliónmi od developera je to 500 miliónov aktív. Developer má zisk 400 miliónov a vloží si ich do banky. Banke plynú úroky z 500 miliónov úverov a peniaze, ktoré má na strane pasív, ďalej požičiava a presúva na stranu aktív. V podstate banka stráži bilanciu aby strana aktív sa rovnala strane pasív.

Takýmto spôsobom v banke narastá umelo objem peňazí, ktorý má v podstate exponenciálnu krivku. Ak nestačia prvotné vklady, jedna banka si požičiava od druhej (vždy sú to tie isté peniaze) a množstvo peňazí v ekonomike stále stúpa.

Necháme na sebe ryžovať

Vyššie opísaný proces sa hodnotí pozitívne – ľudia prišli k bytom. Čo už, že sú zadlžení po štyri milióny, zatiaľ čo developer zhrabol 400 miliónov, a tie medzitým investuje do nových projektov, ktoré mu produkujú ďalšie peniaze.

Na predchádzajúcom príklade sa dá okrem tvorby peňazí ukázať aj to, ako nezmyselne sú pravidlá nastavené. Všimnime si, akú vysokú maržu si nastavil developer – na Slovensku sa to reálne stáva. Keby sto ľudí, čo chcelo bývať, vynechalo banku aj developera a stavalo by spolu za vlastné prostriedky, mohlo si za svojich sto miliónov postaviť rovnaké byty. Celé by ich to vyšlo lacnejšie. Problém je teda aj v uvedomelosti ľudí a v ich schopnosti zorganizovať sa. Je to ťažké, lebo všetci sme až po uši zavŕtaní v systéme a nie sme zvyknutí uvažovať o iných možnostiach.

Spôsob vzniku peňazí, ktoré sa rodia ako dlh, sa volá frakčné rezervné bankovníctvo. Banke stačí ku každému úveru vlastniť približne 10 percent preukázateľných peňazí – to sú povinné minimálne rezervy, ktoré sa ukladajú v národnej banke. Takže keď banka poskytne úver za miliardu, stačí, ak reálne vlastní sto miliónov. Samozrejme, keby ľudia banke 900 miliónov nesplatili, celé to krachne, lebo banky sú navzájom prepojené. Keď sa roztočený víčik zastaví, spadne. A to sa aj stalo.

Zasiali peniaze do pôdy – vyrástla kríza

Väčšinu objemu aktív (možno až 80%) našich bánk priamo alebo nepriamo tvoria úvery a investície do nehnuteľnosti (hypotéky, developeri). Teda pôžičky spoločnostiam, ktoré stavajú, a potom predávajú za drahšie. Nič s hodnotou samo o sebe. Hodnota pôdy je totiž určená výlučne abstraktne.

Samozrejme, povie sa, že cenu určil trh. Lenže tak to nefunguje. „Trh“ nič neurčuje. Pravidlá diktujú veľkí developeri a banky. A banky sú rady, že sa požičiava. Vytvorí sa tým viac peňazí a viac sa ich aj vráti nazad. Plus, manažéri majú výnosy z úverov, čiže osobný záujem, aby sa čo najviac požičalo.

Zakladateľ antropozofie Rudolf Steiner varoval už okolo roku 1920, že ak budú banky požičiavať gro peňazí do nehnuteľností a aktíva sa budú hromadiť v pôde, dôjde ku kolapsu ekonomiky. Pôda totiž sama o sebe nemá cenu. Má ju len ako výrobný prostriedok – pokiaľ sa na nej niečo vypestuje, alebo keď do nej niekto vloží prácu a materiál a postaví dom. Cenu za čistý meter štvorcový však určuje len „trh“ (čiže na Slovensku 3-4 developerské spoločnosti a rovnaký počet bánk), čo je totálna abstrakcia. Nesplatené hypotéky a hromadenie peňazí zákonite viedli ku kolapsu.

Výmysel, ktorý nevyšiel

Čo je ešte horšie, hlavne americké banky na hypotéky a na pôdu vytvárali deriváty. Derivát je matematická rovnica. Hovorí o podmienkach, ktorých splnenie implikuje splnenie iných podmienok. (Napríklad: Ak sa splatí táto hypotéka, tak z toho bude plynúť zisk pre túto stranu, atď.) S derivátmi sa obchoduje, majú vlastné trhy. Tvária sa ako reálne veci, nie sú však nič iné ako abstrakcie naťukané do počítača a vytlačené na papieri vo forme zmluvy.

Okolo roku 2007 bol objem peňazí v derivátoch (1 144 biliónov USD) vo svete 22-krát vyšší ako sčítaný HDP všetkých štátov sveta (50 biliónov USD). Čiže iba 4,37 percenta z objemu derivátov bolo krytých nejakou reálnou hodnotou. Dnešná situácia nie je veľmi odlišná, objem derivátov stále rastie.

V podstate ich nemá kto splatiť. Boli viazané na obchody krachujúcich bánk. Zostal len záväzok, že niekto niekomu zaplatí. Často sa vzťahuje na tretiu či štvrtú stranu, môže ho mať na krku hocikto. Odstrašujúcim príkladom je bankrot Islandu. Štát skrachoval, lebo jedna banka, sa zaviazala predať niečo, čo nestihla predtým kúpiť – roztočila kolečko záväzkov nad svoje pomery a nevládala ho uzavrieť. Víčik sa v jednom momente zastavil a zrútil. Takto náš systém funguje a odzrkadľuje sa to aj v reálnej ekonomike. Je to výmysel, ktorý nevyšiel.

Kríza sa vráti

Protikrízové opatrenia z rokov 2008 a 2009 sú ako keď sa z vriaceho kotla zotrie pena. Toxické aktíva stále nikto nevyčistil. Príčiny kolapsu sa len odsunuli. Nespravil sa ani prvý krok k riešeniu. Ekonómovia predpovedajú, že o štvrt' roka kríza znova vypukne. Čo s tým? Politici to asi nebudú riešiť. Budú vymýšľať nezmysly, zavádzať reguláciu, ktorá nefunguje, znížia úrokovú mieru z päť na štyri, no nepriznajú si – ani nemôžu – že je tu systémová chyba.

Zástancovia klasického akademického ekonomického myslenia hovoria, že krízy sú len bežné výkyvy, ktoré sa skorigujú a všetko bude šľapať ďalej. Môže to byť tak – no vyhovuje ľuďom, aby to takto fungovalo?

Oproti kríze v 30. rokoch je tu rozdiel v počte a ľuďmi a v stave spoločenského vedomia. Vtedy bola na svete miliarda ľudí, neexistovali informačné technológie,

Ľudia žili izolovane a celý tretí svet žil poľnohospodárskym spôsobom života. Kríza teda nezasiahla všetkých, hoci vyprodukovala druhú svetovú vojnu. Dnes je ľudí skoro sedem miliárd, všetci sú informovaní a navzájom prepojení, takže aj malý otras – že vám vypnú elektrinu alebo skolabuje internet – otrasie systémom. Sme zraniteľnejší.

Plus, kríza prichádza v čase, keď sa ľudské vedomie mení. Minimálne v Európe a v Amerike sa začalo o systéme rozmýšľať z hľadiska jeho zmeny, nie ako predtým, keď sa riešenie hľadalo v mylných sociálnych programoch (komunizmus, fašizmus). Niečo sa deje aj na Slovensku, ľudia zakladajú nejaké občianske združenia, vyvíjajú rôzne aktivity. Aj vo vnútri systému, v bankách, sa objavujú ľudia, ktorým svitá v hlave, aká je to ilúzia. Rozbieha sa diskusia.

Stačilo rezervného systému

Funguje ekonomiky na základe neustáleho exponenciálneho rastu ktosi vtípne prirovnal ku krivke priebehu choroby. Keď sa graficky znázorní rakovina, tiež postupuje exponenciálne. Napriek tomu, že rastie masa virtuálnych peňazí, všetci sú viac a viac zadlžení. Všetky krajiny, samosprávy, podniky, ľudia majú pôžičky a sú od nich závislí. Ako keby s rastom objemu peňazí stúpala zadlženosť všetkých voči všetkým. V konečnom dôsledku sa nedá vystopovať, komu sme zadlžení – máme dlhy v bankách, štáty majú dlhy voči sebe, vydávajú dlhopisy, tie sa ďalej predávajú. Aj náš štát žije na dlh, a to sme na tom relatívne dobre. Vždy sme však na hrane.

Existujú dva smery, ktorými sa môžu uberať riešenia. Jeden smeruje zhora dole (veľké zmeny pravidiel zo strany štátu a bankárov), druhý zdola hore (zmeny vynútené na základe občianskej aktivity, tvorba komunít s vlastnými pravidlami, nezávislými od systému).

Jednou z možností zmeny „zhora dole“ je prechod z rezervného systému na iný. Aby to, čo banka požičia, bolo na sto percent kryté. V zahraničí sa už o tom masovo diskutuje a myšlienka je veľmi rozšírená medzi bankármi.

Konkrétne by to vyzeralo tak, že by človek mal dva účty, bežný a investičný. Peniaze na bežnú spotrebu na prvom účte by neboli majetkom banky (nešli by do aktív banky). Iba by ich spravovala a nemohla by s nimi nič robiť. Záležalo by na rozhodnutí vkladateľa, či si vloží peniaze aj na investičný účet, ktorý by už bol majetkom banky. S tým by banka mohla robiť investície, ktorá by boli konkrétne účtovne spravované. Každá investícia z investičného účtu by musela byť krytá so znížením presnej čiastky na konkrétnom bežnom účte. Banka by musela veľmi kooperovať s klientmi a presviedčať ich, že investícia je vhodná. Musela by sa doprosovať ľudí, aby mohla požičiavať. Pre porovnanie – keď si dnes založíme bežný účet, nemáme žiaden vplyv na to, čo s tými peniazmi banka urobí. Poskytne ich napríklad developerovi, ktorý nám predá byt za to, čo si my požičiate.

Tento elegantný nápad je už rozpracovaný na úrovni návrhov zákonov. Bližšie info na www.penaznareforma.sk. Pri dobrej vôli by sa dal naštartovať v horizonte niekoľkých rokov. Odstránil by vytváranie peňazí ako dlhu a znížil by objem peňazí v ekonomike. Nové peniaze by sa nevytvárali a infláciu by to znížilo postupne možno až na nulu.

Oddelíme prácu od peňazí

Ďalšia vec, ktorá by sa dala urobiť v peňažníctve, je základný príjem. Veľmi sa o ňom diskutuje v Nemecku, kde je jeho realizácia zrejme len otázkou času. Základný príjem je bezpodmienečná peňažná dávka (nie sociálna dávka, na ktorú treba dokazovať nárok!), na ktorú bude mať právo každý občan štátu. V Nemecku jej výšku vypočítali na 700 eur. Jednotlivec či rodina by tak mali zabezpečené finančné minimum, vypočítané podľa možností štátu tak, aby pokrývalo základné výdaje.

Základný príjem má síce obrovské ekonomické dôsledky, bol by však najmä kultúrnym počinom: Oddelil by prácu od peňazí. No kde by štát nabral peniaze, aby vyplatil občanom základný príjem?

Pozrime sa na to, kto už dnes dostáva dávky. Na Slovensku žije päť a pol milióna ľudí. Z toho vyše milióna tvoria dôchodcovia. Detí, stredoškolákov a vysokoškolákov je ďalší milión. Ďalej tu máme ženy na materskej a nezamestnaných, invalidov, štátnych zamestnancov. Približne len 800-tisíc ľudí, robia v súkromnej sfére a produkujú reálne hodnoty (myslene čisto ekonomicky) pre ostatných. Keby sa zrušili všetky sociálne dávky, penzie a podpory, miesto toho každý by dostal základný príjem, u nás na chudobnom Slovensku by to vyšlo na 150 až 200 eur na hlavu. Žiadny zázrak. No pre štvročlennú rodinu by to znamenalo aj 800 eur, čo je predsa len nejaký základ. Veď ľudia dnes robia za 400, 500 eur! A so základným príjmom by neboli vazalmi systému, ktorí si musia za každú cenu hľadať prácu len preto, aby užívali svoje rodiny.

Základný príjem dáva slobodu

Základný príjem by rozviazal ruky ľuďom, ktorý chcú byť v slobodných povolaniach alebo mimo systému. Znamenal by slobodu rozvíjať svoje aktivity, dobrovoľnú činnosť, súkromné prania a túžby. Späťne by ozdravil spoločnosť.

Predstavme si napríklad, že ktosi vyštuduje pedagogiku, no ako učiteľ dostáva len 500 – 600 eur a nestačí mu to. Preto prestane učiť a celý život robí niečo, čo ho nebaví. To je možno stav väčšiny ľudí. Keby tento učiteľ dostával dávku povedzme 400 – 500 eur, s učiteľským platom by mal aj dosť peňazí, aj prácu, ktorá ho uspokojuje.

Základný príjem vyvoláva otázku, kto by za takýchto podmienok ostal pracovať. V Nemecku sa robí už desať rokov výskum. Vyplýva z neho, že by prestalo pracovať len minimum ľudí, no desať až dvadsať percent by okamžite zmenilo pracovné zameranie a šlo by do sociálnych sfér, zdravotníctva alebo do kultúry. Vyprodukovali by hodnoty, ktoré by tak štátu ušetrili kopu peňazí.

Nakoniec sa možno ukáže, že je základný príjem je nevyhnutnosť. Rieši totiž nezamestnanosť aj penzijnú krízu, ktorá sa prejavuje všade a pre nepriaznivý demografický vývoj sa bude zhoršovať. Ľudia sa už dnes búria pre reformy dôchodkového systému – buď sa penzia znižuje, alebo sa zvyšuje vek odchodu do dôchodku. Samozrejme, nič to nevyrieši, nie sú to na rozdiel od základného príjmu systémové riešenia. Keby ste mali garantovaných 700 eur a v päťdesiatpäťke by sa

vám prestalo chcieť pracovať, tak by ste jednoducho prestali pracovať. Štát by pritom neprišiel ani o euro navyše.

Základný príjem je univerzálne riešenie pre krízu sociálneho systému. Kým to ľuďom nedôjde, štátne rozpočty nebudú stíhať, štáty budú bankrotovať, ľudia demonštrovať. Veď už minimálne dvadsať rokov uťahujeme opasky, a napriek tomu dlh rastie a nožnice sociálnych rozdielov sa roztvárajú.

DPH – spravodlivá daň

Zhora sa dá zaviesť aj daňová reforma. Do troch alebo štyroch rokov by bolo možné aj v našich podmienkach zrušiť všetky dane tak, aby zostalo len čosi ako dnešná daň z pridanej hodnoty. Prečo? Lebo daň z príjmu je nezmysel.

Daň z príjmu platia zamestnanci a drobní živnostníci, stredná vrstva. No čím je väčší podnikateľ, tým menšie platí dane. Keď sa to tak vezme, veľkí podnikatelia NEPLATIA dane. Jednak si ich premietnu do ceny, jednak reinvestujú. Urobia novú investíciu a neplatia. Tí najbohatší sa udomácnia na Cypre, takže neplatia tiež. Takže ak veľký podnikateľ vykáže dane napríklad sto miliónov, reálne ochudobní štát aj o päť miliárd. (Tie sú na v daňovom raji.). Môžu aj vykazovať stratu.

Ani celosvetové zrušenie daňových rajov by však nevyriešilo podstatu problému. Podnikatelia by radšej postavili sto hotelov, v ktorých by nikto nebýval, len aby nemuseli zaplatiť dane. Preto sú dane z príjmu zbytočné a nespravodlivé – nikto bohatý ich neplatí.

Spravodlivá daň je DPH. Pretože spotreba je vec, ktorú môžeme sami regulovať. V Nemecku už existujú prepočty, ako by sa takáto reforma dala zrealizovať. Každý rok by sa znížila normálna daň a stúpila DPH, až by bola daň z príjmu nulová a DPH trebárs 38 percent. Ceny by, samozrejme stúpili. Nie však dramaticky a bolo by to spravodlivé, totiž neovplyvniteľné: Podnikatelia by to nemohli obísť.

Ja tebe, ty mne

Zmenu smerom zdola predstavuje napríklad systém lokálnej meny – LETS. Funguje na princípe: ja pomôžem tebe, ty pomôžeš mne, niekto to eviduje a prípadne prevedie do nejakých jednotiek. Tieto jednotky sa nedajú požičiavať. Teda – vykopem jamu, dostanem 5 jednotiek a idem si za ne kúpiť chlieb.

Je to svojpomoc, aká bežne existovala v minulosti na slovenských dedinách, akurát že Angličania do toho vniesli systémový prístup. Na LETS alebo podobnom systéme sa dá vybudovať komunitná ekonomika. Na Západe takéto komunity už fungujú a ich počet rastie. No aby sa dal LETS zaviesť v mestskej časti alebo v mikroregióne, potrebuje veľkú mieru decentralizácie, ako majú napríklad v Holandsku alebo v severských krajinách. Naše podmienky nie sú ideálne, ale sú postačujúce. Treba len začať.

Svojpomoc funguje aj na úrovni podnikov. Vo Švajčiarsku vznikol systém WIR – vzájomné zúčtovanie pohľadávok. Jeden podnik dlžil druhému, druhý tretiemu a

vykryli to tým, že pre seba navzájom si účtovali služby a produkty. Vynechali tak celý obeh peňazí. Evidovali si to a nevytvárali žiadnu menu. Najprv takto fungovalo len pár podnikov, neskôr sa WIR začal šíriť. Banky protestovali. Napadli to na súde, ale švajčiarski podnikatelia sa obhájili.

V súčasnosti je vo WIR systéme zapojených zhruba 70-tisíc malých a stredne veľkých podnikov, ktoré vôbec neriešia tok peňazí. Stabilita Švajčiarska spočíva okrem čokolád, bankových účtov a hodiniiek práve na ňom: Keď je kríza, podniky zintenzívnia svoju činnosť vo WIR, keď kríza nie je, tak menej, každopádne WIR tvorí akýsi ochranný vankúš.

Muslimovia požičiavajú bez úrokov

Úroky sa v bankovníctve objavili v renesancii. Stredoveké lokálne meny fungovali na princípe starnutia peňazí. Mena platila len určitý čas, takže sa všetci usilovali peniaze minúť, respektíve premeniť na zmysluplnú investíciu. Nemalo zmysel hromadiť a požičiavať. Zhruba od 15. storočia sa začalo rozvíjať klasické bankovníctvo, v 18. a 19. storočí sa rozbehli cenné papiere a burzy. Na základe toho, že banky požičiavali, mohli vyrásť továrne a celá priemyselná revolúcia. Vznikla moderná spoločnosť. Úrokový systém však rozkrútil kolotoč zadlžovania a vytvárania peňazí ako dlh. Dá sa v dnešnej spoločnosti znova zaviesť bezúročný systém?

Kladnú odpoveď poskytuje napríklad bankovníctvo, ktoré funguje vo veľkej časti sveta – islamské bankovníctvo. Islam úrok zakazuje. V krajinách, ktoré dodržiavajú islamské právo (Saudská Arábia, Sýria, Jordánsko, Irán), začali v 60. a 70. rokoch vyrastať banky na inom ako na anglosaskom systéme. Dnes rastú ako huby po daždi aj v ďalších štátoch.

Vkladateľ islamskej banky spolurozhoduje o tom, do akého konkrétneho projektu banka investuje. Tá sa následne s vkladateľom podelí o zisk z tejto investície. Je to založené na vzťahoch. Keď do islamskej banky príde žiadateľ o úver, právnicki s ním najprv preberú projekt z náboženského hľadiska a prehodnotia jeho platobnú schopnosť. Vkladatelia na rokovania posielajú vlastných zástupcov, zúčastňujú sa osobne alebo ich zastupujú zamestnanci banky. Všetci diskutujú, až napokon dospejú k dohode: žiadateľ dostane úver a banka sa dohodne s vkladateľmi na podieloch zo zisku.

Islamské bankovníctvo vôbec nezasiahla kríza. Nemá žiadne straty a rozrastá sa. Pobočky islamských bánk vznikajú už aj Amerike a v Európe.

Projekty, ktoré pomáhajú

Užitočný nápad sú úverové družstvá: Ľudia v lokálnej komunite založia družstvo, poskladajú svoje peniaze a svojpomocne financujú projekty vo svojej komunite. Takto fungoval napríklad Gazdovský spolok Samuela Jurkoviča v Sobotišti, ktorý bol prvým úverovým družstvom na svete.

Potom sú tu etické banky. Sú to malé normálne banky, ktoré požičiavajú peniaze na eticky vhodné projekty (školy, škôlky, ekologické projekty). Fungujú

napríklad v Nemecku. Nepočítajú si úroky a nerobia špekulácie, čiže vlastne vystúpili zo systému.

Mnohé životy zlepšili či dokonca zachránili mikropôžičky. Vymyslel ich Bangladéšan Muhammad Junus, ktorý za ne neskôr dostal Nobelovu cenu za mier. Junus začal požičiavať chudobným malé sumy na konkrétne veci. Hoci aj desať dolárov pomohlo chudobným preklenúť nepriaznivé obdobie. Na tomto princípe neskôr založil banku, ktorej pobočky s úspechom fungujú aj v mnohých vyspelých krajinách, napríklad v newyorskom v Bronxe medzi narkomanmi. U nás by sa iste uplatnili medzi Rómami.

Nový systém alebo kolaps

Starú myšlienka bezúročnej ekonomicky oprášil už na začiatku dvadsiateho storočia Rudolf Steiner. Jeho teória sa volala sociálna trojčlennosť. Mnoho prvkov mala spoločných s tým, čo v súčasnosti nazývame prirodzená ekonomika (ekonomika založená na sedliackom rozume, napr. LETS systém). Steiner bol vizionár – predpovedal krízu v 30. rokoch aj druhú svetovú vojnu. No aj druhú šancu, ktorú svet dostane zhruba o osemdesiat rokov. Čiže dnes. Ak túto šancu prepasieme, prejdeme cestou kolapsu. Ak ju využijeme, vznikne niečo nové. Poučíme sa?